

Azad Qaradərəlinin romanlarında müharibə ağrıları

Günel Əskərova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: lisey.thft@mail.ru

Annotasiya. Azad Qaradərəli müasir Azərbaycan nəşrində sosial-psixoloji roman ustalarından biri kimi tanınır. Yazıcının yaradılığında Qarabağ müharibəsi mövsuzu leytmotiv kimi keçir. Məqalədə Azad Qaradərəlinin I Qarabağ müharibəsinin ağırlarını hərtərəfli əks etdirəsi “Günəş tutulan yerda”, “Kuma Manıç çökəkliyi”, “Şəhərcik”, “Morq çiçəkləri” romanları əsasında təhlil və şərh olunur. Azad Qaradərəli Qarabağ müharibəsini qəfil fəlakətin cəmiyyətdə törətdiyi sosial və psixoloji sarsıntılar, ağrılar, faciələr aspektindən qələmə alır, mövzunun reallıqlar kontekstində bədii dərkənə çalışır. “Cəbrayıł əfsanəsi” romanında yazıçı II Qarabağ müharibəsində qəhrəman Azərbaycan əsgərinin, müzəffər Azərbaycan ordusunun, qalib Azərbaycan xalqının və mərd-qürurlu Azərbaycan insanının tarixi hünərlərini təcəssüm etdirir.

Açar sözlər: I Qarabağ müharibəsi, müharibə ağrıları, sosial-psixoloji roman, magik ünsürlər, tarixi kontekst, Vətən müharibəsi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 16.07.2022; qəbul edilib – 22.07.2022

The pains of war in Azad Garadarali's novels

Günel Askerova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: lisey.thft@mail.ru

Abstract. Azad Garadarali is known as one of masters of socio-psychological novels in modern Azerbaijani prose. The theme of the Karabakh War is the leitmotif of the writer's work. Azad Garadarali's comprehensive coverage of the pain of the First Karabakh War in the article is analyzed and interpreted on the basis of the novels “The place where is eclipse of the Sun”, “Kuma-Manych Depression”, “Small town”, “Morgue flowers”. Azad Garadarali writes about the Karabakh War in the aspect of the social and psychological shocks, pains and tragedies caused by sudden catastrophe in society, tries artistic comprehension of the subject in the context of realities. In the novel “The legend about Jabrail” the writer embodies the historical skills of the Azerbaijani soldier, the victorious Azerbaijani Army, the Victorious Azerbaijani people and the brave Azerbaijani man in the Second Karabakh War.

Keywords: The first Karabakh War, the pains of war, socio-psychological novel, magical elements, historical context, the pains of the Patriotic War

Article history: received – 16.07.2022; accepted – 22.07.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan ədəbiyatında müharibə ağrılarının cəmiyyətdə – “arka cəbhə”də dərindən təsviri 1960-ci illər nəşrində olmuşdur. İsa Hüseynovun “Saz”, “Tütək səsi”, “Doğma və yad adamlar” əsərlərində II Dünya müharibəsinin öz cəbhədən çox uzaqlarda olan Azərbaycan kəndində doğruduq acı nəticələr, mənəvi sarsıntılar gərgin psixoloji konfliktlərlə, rəngarəng obrazlarda ustalıqla qələmə alınmışdır. 1990-ci illərin əvvəllərində ermənilərin torpaqlarımızın işğalı ilə başlayan Qarabağ müharibəsi də yalnız öz cəbhədə baş verən hadisələrin, döyüşlərin təsviri ilə ədəbiyyat-

gəlmir, Qarabağ müharibəsinin nəticələri bütünlükdə cəmiyyətdə kataklizmlər, içtimai və mənəvi sarsıntılar yaradır, milli cəmiyyətin və insanın yaşadığı psixoloji durumun təsviri və bədii dərkə zəruri olur. Azad Qaradərəlinin yaradılığında bütünlükdə bu dövra təsadüf etdiyindən, müharibə mövzusunu onun əsərlərində cəmiyyət və insan tematikası ilə yanaşı davam edir, hətta çox zaman üzvi şəkildə birləşir.

Əsas hissə / Main Part

Azad Qaradərəlinin yaradılığında bütünlükdə müharibə dövrünün cəmiyyətdə təsirləri, doğruduq problemləri əhatə etsə də, yazıçı I Qarabağ müharibəsini əsl müharibə saymır, qəfil xarici basqın nəticəsində Azərbaycan xalqının məruz qaldığı fəlakət, bu fəlakətin törətdiyi acı nəticələr kimi qıymətləndirir. Müsahibələrinin birində əsl müharibənin hələ qarşısında olduğunu bəyan edir, məxbirin: “Niyə ədəbiyyatımızda müharibə mövzusunda yazılar yox dərcəsindədir? Baxmayaraq ki, Azərbaycanın en böyük problemi Qarabağ münaqişəsidir” sualına cavabında deyir: “Fikir verdinizmi, siz Qarabağ müharibəsi deməmisiniz, Qarabağ münaqişəsi demisınız. İş ondadır ki, o döyüşlərdə şəhid olan, sağlamlığını itirən qəhrəman oğullarımızın hünərini azaltmadan deməliyim ki, bizim bir dövlət kimi MÜHARİBƏMİZ hələ olmayıb, ermənilər rus ordusunun köməyi ilə bizim torpaqlarımıza hücum edib, təzə yaranan orduşumuz könüllülərini və yerli əhalini silahdan keçirib və torpaqlarımızın yeddi də birini işğal edib. Yazıçı müharibə tarafdarı olmaz və təbii ki, mən də müharibə istəmirəm. Amma bunu demək zorundayam: bizim MÜQƏDDƏS MÜHARİBƏMİZ hələ qabaqdadır” [1, s.200].

Azad Qaradərəli yaradılığında Qarabağ müharibəsini məhz bu aspektən, qəfil fəlakətin cəmiyyətdə törətdiyi sosial və psixoloji sarsıntılar, ağrılar, faciələr mövqeyindən qələmə alır (“Günəş tutulan yerda”, “Kuma Manıç çökəkliyi”, “Şəhərcik”, “Müharibə usaqları”, “Morq çiçəkləri”). mövzunun reallıqlar kontekstində bədii dərkənə çalışır. Və yalnız əsl müqəddəs müharibə zamanı əlib yetişdiyi zaman, yazıcının əvvəlcədən gördüyü və inandığı kimi, qəhrəman Azərbaycan əsgərinin, müzəffər Azərbaycan ordusunun, qalib Azərbaycan xalqının və mərd-qürurlu Azərbaycan insanının tarixi hünərlərini təcəssüm etdirir (“Sevgilim Vətən”, “Cəbrayıł əfsanəsi”).

Azad Qaradərəlinin yaradılığında hekayəçiliklə başlamış, Qarabağ mövzusuna da ilk əvvəl hekayələrində müraciət etmişdir. Azad Qaradərəli Azərbaycanın Birinci Qarabağ savaşında işğal olunmuş Zəngilan rayonundandır. Qaçqınlığın məşəqqəti yollarını, sərt-agrılı həqiqətlərini həmvətənləri ilə birgə öz bioqrafiyásında yaşamış, bilavasitə əsərlərində əks etdirmişdir. “Son döyü” (1993), “Axın” (1994), “Ularti” (1995), “Ölə bilməyen ana” (1997), “Ananın oğulları” (1998), “Girov” (1994), “Generalın atı” (1999), “Quduz” (1992-2016), “Sonuncu kibrıt çöpü” (2010), “Adamı ığid kimi ölməyə da qoymurlar” (2010), “Gilənar albali olurmu?” (2011), “Toy olmayan günlər” (2011), “Alişqan” (2013-2014) və s. hekayələrində yazıçı gerçək əhvalatlar, müharibə və müharibədən sonra hadisələr fonunda Azərbaycan insanının ağır təleyini qələmə almışdır. O da qeyd olunmalıdır ki, Azad Qaradərəlinin bir çox hekayelərdə toxunduğu müharibə motivləri sonradan romanlarına da keçmiş, daha əhatəli şəkildə təcəssüm olunmuşdur.

I Qarabağ müharibəsinin en ağır nəticələrindən biri erməni əşirləri olmuşdur. Hadisələr də, bu mövzuya həsr olunmuş əsərlər də göstərir ki, Azərbaycan insanı ermənilərə əsir düşməkdənə əlməyi tərcih edirdi. Buna səbəb bir yandan azərbaycanlıların əyilməzliyi, mərdliyi idisə, digər amil erməni faşizmi idi. Erməni vandalları əşirlərlə heç bir müharibə qanunlarına siğmayan tərzdə amansızlıqla davranır, insanlığa siğmayan cinayətlər törədirdilər. Erməni fəlakətinin ilk dövrlərində əsirlər problemi cəmiyyətdə siddətlə qarşılanır, barışmaz reaksiyalar doğururdu. Xüsusən azərbaycanlı qızların-qadınların əsir düşməsi birbaşa insanı ağrılarla yanaşı, mental ziddiyətlərə, mənəvi sarsıntılarla səbəb olurdu. Təsadüfi deyil ki, əsir düşmüş qadınlar problemi bu dövrynə nəsridə ayrıca motiv kimi qabarğı xətlə keçir.

Eyni motiv paralel olaraq Azad Qaradərəlinin yaradılığından da keçir. Əsir düşmüş qadınlar yaşadığı cəhənnəm əzabını, heç bi insanı sərhədlərə siğmayan məşəqqətlərini Azad Qaradərəli ilk romanı olan “Günəş tutulan yerde” (2000-2004) əsərində də qabartmaqla, kəskin sosial problem şəkildə qoyur. Əgər yazıcının hekayələrində birində (“Ularti”) heysiyəti tapdanan,

düşmən tacavüzünə məruz qalan qadın çıxış yolunu qısaş almaqdə və intiharda görürsə, romanda asırlıdan qurtulub özünü cəmiyyətin bağrında qara yara kimi təqdim etməkdə, günahsız müqəssir kimi haray qoparmaqdə, taleyinə bigana cəmiyyəti birbaşa ittihad etməkdə görür. Erməni asırlı yındıda düşmən tacavüzündən övlad dünyaya götərən qadın balasını öz əlleri ilə boğur və daha iki qadını bu yola təhrif edir. Əsl müsibət və cəmiyyəti sarsıdası ittihad hələ bundan sonra başlayır: "Erməni aşğərləri it sürüsü kimi üstümüzə töklülür, şərafimizi alçaldan bütün əməlləri üstümüzde sinayırdılar. Sonra bizi öyrədilmiş köpek sürüsüylə bir dama saldılar... Bu itlər xüsusi tolim keçmiş köpekler idi. Onları üstümüzə buraxıb bu vəhşilərin bizimlə cinsi əlaqədə olmasını kamera ilə çəkirdilər..." [2, s.264].

Dəhşətli sarsıntılar keçirmiş müharibə qurbanlarının cəmiyyətdə bir daha, bu dəfə mənəvi basqlıqlara məruz qalması romanda toplumun özünən ittihəmənə çevirilir: "Hələ kefa bax ki, ermənilər məni bir erməni zabiti ilə dəyişəndən sonra atam, anam, qaynanan, hətta bacım da məni qəbul eləmədilər. Özlərinə töhmətdə qoymaq istəmədilər. Hətta eşitdim ki, qaynum məni öldürmək istəyil ki, bu işkəni nəsillərinin üstündən götürsün. Ləkəni beləmə götürürlər, Mirzə müəllim? Bəs erməni əşirliyindən ildə bir uşaq doğub erməni müllətinin sayını artırın qadınların ah-naləsini tanrı götürürన?" Bəs mənəm kimi əzab heykəlini görə-görə erməniylə sülh imzalayıb güzəştə getməyi, təzəden kirvəlik-sorbalıq eləməyi tanrı qəbul eləyərmi?" [2, s.264-265]

Ölətərə, yaxınlıq esir qadının diliylə qabardığı ağırlı məqamlar cavabı olmayan, lakin müharibədə uduzmuş cəmiyyəti düşündürə bilən ritorik suallarıdır. Həm də bu sualları esir qadın cəmiyyətin seçilmiş üzvü, Milli Məclisin deputatı Mirzə müəllimə ünvanlanmaqla reallıqlara gözünü açmaq istəyir, cəmiyyətdən gerçek hesabat tələb edir. Romanda bu motivin həqiqi rezonansını da görürük. Eşitdiyi dohşatlı mənzorələrdən Mirzə müəllimin rahatlığı qaçıır, yuxuları qarışır, qorxunc yuxular onu taqib edir, hətta qadının ağır taleyi tösəvvüründə ümumiləşərək Azərbaycan qadınının dəyişən obrazında görünür: "Birdən haradasa yənə it uladı, özü də aramsız. Kişini elə bil qdurmuş it qapdı. Arvadının qolları arasından çıxıb ayağa qalxdı. Bu gün qəbuluna gəlmüş qadının dekləkləri bir-bir təzədan gözləri öündən keçdi. Özü də bu dəfə o qadının özü yox, elə bil erməni əlindəki Zərifəydi. O Zərifə ki, bu gün oğlunu əsgərlikdən saxlatdırırdı. O Zərifə ki, bir zaman ona qoşulub meydana getmiş, Topxanada kəsilən bir ağacın rohbərliyin ünvanına min cür söyüslər yağırdırmışdi..." [2, s.275]

Azad Qaradereli bir sırə hekayələrini romanları ilə paralel yazmış, roman yaradıcılığı ilə ya-
naşı hekayəçiliyini də davam etdirmişdir. Bu hekayələrdə yurdlarından ayrı düşmüş qəçqin insan-
ların sonrakı həyatı, şəhər mühitina və cəmiyyətə uyğunlaşması, üzləşdikləri çətinliklər, müharibə
dövrü insan və cəmiyyət konflikti üzərində işlənir, qələmə alınır.

Azad Qaradərəli ayrı-ayrı hekaya süjetlərində təsvir etdiyi qəçqınların həyatını daha geniş şəkildə "Mərəq çiçəkləri" romanında (2017-2018) ümumiləşdirir və keçid dövrünün, yazılışının öz sözləri ilə deyilsə "araqarışan dövr"ün həqiqiyyətinin bədii dərkini verməyə çalışır. Ümumən mühəaribə mövzusu sosial-psixoloji romanlarda təkan rolunu oynayır: həm gerçək cəmiyyət reallıqlarını üzə çıxarıır, həm də müasir qəhrəmanın mənəvi dünyasına açar olur, onun vətəndaşlıq mövqeyini üzə çıxarıır. Mühəaribənin səbəb olduğu acı realilləri Azad Qaradərəli romanlarında qəhrəmanın nəzərlərindən geniş panoram təsvirlə qələmə almışdır.

"Morq çıçıkları" romanında real hadisələr bir "morq"da – ölüxanada təsvir olunur. "Qarabağ dərdi" qəzetiñin müxbiri Süleyman şikayət məktubu alıb, bir xəstəxananın morqunda yerləşdiilmiş qaçqınların həyatı ilə tanış olmaq üçün ora gedir. İnsan həyatına yaraşmayan müdhiş mənəvələrlə üzləşir, bunun sonunda ölü halına gəlmış cəmiyyəti təsvir edir. Əslində, morq – ölüxana nəcəddir: yer-yurdularından, ev-eşiyindən, yaşıyışlarından, insana lazımlı olan hər şeydən məhrum olan qaçqınların gəlib çıxdığı ünvani simvolizə edir. Amma eyni zamanda roman realist sociyoloji, aktual reportaj formasında qurulmuş əsər həyatın dibində yaşayan qaçqın insanların sosial-socioloji vəziyyətlərini şərh edir. Romanın rəmzi olaraq "sıfır"la, çox sayıda "0" rəqəmi ilə başla-ib sıfır da bitməsi bu vəziyyətə işarə edir. Personajlardan birinin "- Necəson?" sualına digəri: "- Sıfır..." cavabını verir və əlavə edir: "- Hə, sıfır ölümdür. Amma ölüm də biza viva durmur.

Pisik... 0... 0..." Roman "büttin qaçqın-köckün düşergəlerinin spesifik bir qoxusu"nu ümumiləşdirməyi hədfləyir: "Bu yoxluq, heçlik, sıfır qoxusuymış. Sıfırın qoxusu." [3, s.4]

Varlıq və yoxluq arasındaki sosial-psixoloji gərginliyi qabartma üçün yazıçı əsas süjetə paralel şəkildə qacqınların köçüb gəldiyi yurd yerinin həyat mənzərələrinə də ekskurslar edir. Surətlərin yaddaşında olan əhvalatları vasitəsilə dünən və bugünkü sosial durumunu üz-üzə göstirir. Yazuçı mövqeyində önməli cəhətlərdən biri də budur ki, cəmiyyətin "sifir" vəziyyətine gəlməsini yalnız müharibənin nticəsi kimi görmür. Belə hesab edir ki, buna səbəb həm də cəmiyyətin daxildən aşınması, mənəvi-əxlaqi siması itirməsidir. Bu gün qacqınlıqda yaşayan insanların başında duranlar vaxtilə də pis əməlləri ilə cəmiyyətin mənəvi bütövlüyünə zərba vurmuş, onu ölüxana vəziyyətinə götirmişlər.

Romanda suratlılar müxtəlif olsa da onları birləşdirən bir məkan var – morq çevrilmiş cəmiyyət. Təhkiyəçi-qəhrəman Süleyman, ona morqda bələdçilik edən Haqverdi, cəmiyyətin bütün dəndlərini ciyinlərinə almış şair Lələ və hər şeydən xəbərdar dəlisi Dili, morq əshlinin maddi durumu yaxşılaşdırmağa çalışan deputat Asif Aslan, otaq-otaq, hücrə-hücrə təqdim olunan cəmiyyət qurbanları: Nuru və ailəsi, Seyid Mir Hüseyn və ailəsi, faciəvi sevgi taleyi yaşıyan Gövhər və Müğan, Əflətin, Nüsret və b. insanlar dünənki talelərinin davamını morq-cəmiyyətdə yaşıyırlar. Büsüradı yaxıcı xüsusən nəfsinə aldanan Nəriman müəllim və anadan zəbdli doğulmuş, yaşagini çəkən gözlə Məstənin əhvalatına geniş yer verir. Şagirdinə meyil edən Nəriman müəllim Məstana tacavüz edəndən sonra ağıldıñ kəm Zərbəlinin boynuna qoyur, hər ikisinin faciasının bais olur.

Sosial hədəflərin ümumən cəmiyyətin mənəvi simasında axtarılması sosial-psixoloji romanlara xas olan cəhətdir. Mənəvi aşınmanın şiddətini göstərmək üçün yazıçı romanda magik realizmin ünsürlərindən istifadə edir. "Mərq meydandan reportaj" hazırlanmaqla bu dünyada günah işlədənləri axırında öz dillərindən danışdır. Bu dünya Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin "Xortdanın cəhənnəm məktubları"ndakı cəhənnəm aləminə bənzəyir. Fərq bundadır ki, romanda cəmiyyətin hər bir üzvü, yaxşısı da, yamanı da ölümdən sonra it görkəmində meydana çıxırlar. Dayanmadan hürməklə çıxılmaqlı durumunu səciyyələndirirlər. Ədəbiyyatşunas-şənqidçi Maral Yaqubova yazır: "Şərif Ağayarin "Ağ göl" və Azad Qaradərəlinin "Mərq çicəkləri" romanında magik realizmin müxtəlif səviyyələri dominantlıq dünyaya "güzü" tutmaqdə israrlı müasir ədəbiyyatımızda fərq yaradır, yaxşı mənənda ədəbi stereotipləri dağıdır" [5, s.221-222]. Magik element təzahürləri romanda ölüxana vəziyyətinə gəlmis cəmiyyətlə, gerçəkdən də ölmüş suratların gedib-çuxduğu cəhənnəm və cənnətdən reportajların paralel təsvirində görünür. Hər bir "ölü surət" o dünyada və bu dünyadakı taleyini danışmaqla cəmiyyətin hər iki dünyada uğradığı axırət mifologiyasını aktuallaşdırır.

Gördündüyü kimi, Azad Qaradərəlinin "Morq çıçaklıları" romanında Qarabağ müharibəsi nati-cəsində son dərəcə ümidsizlik halına gəlmiş cəmiyyətin sosial-psixoloji mənzərəsi analiz olunur. Bütün ümidsizliklərə baxmayaraq, romanın sonunda diqqətçəkən maraqlı bir detal var. "Morq"un yanması natiçesində burada yaşayan qaçqınların yeni binalara köçürülməsi məsəlesi ortaya çıxır, amma sonradan binanın təmir olunması nəzərdə tutulur. Bu xəbərə qaçqınların sevinməsi sanki tə-əccüb doğurmamalıdır. Səbəb isə müsbət surətlərdən birinin bir zamanlar dediyi sözlərdə izahını ta-pır: "Biz neçə ki, bu Morqdayıq, umudluyuq ki, rayonumuz alınacaq..." [5, s.158] Ölüməyən bu ümidişlər, doğrudan da, 2020-ci ilin sentyabr-noyabr ayında müzəffər Azərbaycan ordusunun sa-yosində, Azərbaycan xalqının erməni işgalçılara qarşı apardığı Vətən müharibəsində doğruldular. II Qarabağ savaşında qalib gələn xalqın özüne inamı geri qayıtdı. Həmin əhval-ruhiyyə həyatda ol-duğu kimi, ədəbiyyata da sirayət etdi.

Azad Qaradərəlinin sosial-psixoloji romanları çoxqütblüdür, bu günlə yanaşı, cəmiyyət həyatının müxtəlif dövrlərini da əhatə etməyə, qaçqınlıq probleminin işığında milli və sosial həqiqətləri üzə çıxarmağa çalışır. "Burda yer firlanmırı" və "Şəhərcik" romanında hadisələr şəhərdə, "Kuma-Manış çökəkliyi"ndə kənddə və şəhərdə baş verir. Bu romanlar bilavasitə Qarabağ mövzusunda deyil, lakin Qarabağ hadisələrinə getirən tarixi hadisələr ("Kuma-Manış çökəkliyi"). Qarabağ müharibəsinin nəticəsində cəmiyyətdə yaranmış sosial durum ("Burda yer firlanmırı", "Şəhərcik") motivlər şəklində roman strukturunda iştirak edir.

“Kuma Manç çökəkliyi” romanının tipi haqqında suala cavabında Azad Qaradərəli özü belə deyir: “Təbii ki, romanın mərkəzi Dursun və onun düşdürücü ağır mühərit – mühəribə və onun qəhrəmanları ola bilərdi. Fəqət, nə dursunların bu mühəribədə oynadığı rol, nə bu mühəribənin ümum-xalq mühəribəsinə çevriləməsi, nə da son nəticə – torpaq itkisi buna imkan vermir. Ən əsası isə man əsərin müəllifi olaraq qarşıma bir mühəribə romanı yazmaq kimi bir məqsəd qoymamışdım... Ona görə də Dursunun yerini asanlıqla Xosrov tutur...” [1, s.174]

Romanda Dursun və Xosrov məktəb yoldaşı və dostdurlar. Xosrov dərs əlaçısı və dərrakəli, Dursun dərsdə axsayan, lakin fiziki baxımdan güclü, zorludur. Roman Xosrovun dilindən nəql olunur, özünün və ətrafindakı insanların başına gələnlərdən bəhs edir. Aydın görünür ki, bütövlükdə əsəri “Xosrovun romanı” adlandırmış olar. Amma əsas qəhrəmanlardan biri kimi “Dursunun romanı” məqamı da haqlı sual doğurur. Romanda 1980-ci illərin sonu ermənilərin torpaqlarımıza həmənləri başlarkən könlü özünümüdafiə dəstələrinin birinin başında məhz Dursun durur, qəhrəmanlığı ilə ad çıxarırlar. Doğrudur, bir çox naqışlıkları üzə çıxşa da, bu cəhətlər onun məhz sosial-psixoloji dramı kimi səciyyələrinə. Ermənilərin hücumu Dursunda təbii vətənpərvərlik duyğularını oyatmış, qəhrəmanlıq, liderlik istedadını üzə çıxmışdır. Mağlubiyətdən danışan hər kəsə qarşı anansızlığı da buna əsaslanır, o cümlədən Həşim kişisinin ölümüne bəis olmasına səbəbi də onu xəyanətkar hesab etməsindən gəlir.

Dursunun iddiaları heç də imkanlarına düz gəlmir və romanda tənqid hədəfinə çevrilir. Cünki Birinci Qarabağ savaşında məğlubiyyətin səbəbləri heç də xalqda vətənpərvərlik hissələrinin azlığındır deyil, daha dərin sosial səbəblərin olmasındadır. İddia və imkanların ziddiyətini bila vasitə öz acı təlcində yaşayış Dursunun romanın sonunda məğlubiyyət haqqında istehzalı qənaətləri də buradan doğur: “Əvvəl Ermənistən dövləti Xocalı dövlətiyinən döyüşdü, əlyalin camaati qırıldı. Hayına yetən olmadı... Sohra ermənilər Şuşa dövlətiyinən ağır mühəribə elədi, şürahıllar qalanı qoyub qaçırlar. Laçın dövləti Ermənistənla döyüşdə böyük itci verib qaçıdı... Çəlbəcer dövləti döyüşəndə Füzuli, Ağdam dövlətlərinən kömək istədi, verən olmadı... Həəə, sohra Füzuli dövlətini məğlub elədilər... Həəə, sohra Ağdam dövlətini... Cəbrayıl, Qubadlı dövlətləri də bir-birinə çöməç eləmadı... axıra biz qaldıq, Zəngilan dövləti... Yaman cüclü dövlət idik e! Ermənistən orduyu əlimizdə aciz qalmışdı...” [4, s.332]

Yazıcının acı ironiya ilə xatırlatdığı bu məqam oxucunu məğlubiyyətin səbəbləri barəsində düşündürür. Həm də yalnız Dursunun təlcində deyil, romandaki bütün personajların təleyində. Bu mühəribə eyni qədər də mərkəzi surətlərdən biri olan Həşim bəyin təleyindən keçir. Həm də yalnız 1980-ci illərin sonlarından deyil, 1920-ci illərdən, sovet hakimiyətinin qurulmasından başlayaraq, bütün bay nəslinin, o cümlədən dayısı Yapon Səmədin repressiyaya uğraması ilə. Eyni qədər də romanı Hafiz müəllimin romanı sayımaq olar; şagirdlərinə yalnız vətən coğrafiyاسını deyil, həqiqət dərslerini də öyrətməyə çalışın Hafiz müəllimin bütün ömrü sovet quruluşu ilə, “KKB” ilə savaşlardan keçir...

İlk könlüllər dəstəsi yaratmış Dursunun şücaətləri el-əbada nə qədər təriflənsə də atası Əbdürəhmanın vəziyyətdən istifadə edərək varlanması, dağlarda qoyun-quzu sürüşünü artırması, camaati qorxu içinde, Dursun nəzarətində saxlamağa cəhd etməsi narazılıq yaradır. Belə epizodlardan birində Əbdürəhmanın qədəm Xosrova Zirəddinin atlarını atəş tutur, Dursunla görüşmədən çəkildirməyə çalışır. Əgər əsir düşmüş insanları dəyişməklə Dursun nə qədər nüfuz və şöhrət qazanırsa, “meyid al-veri” haqqında şayılər onu bir o qədər alçaldır, hörmətdən salır. Ümumən, könlülli batalyonların vuруşduğu dövrün ziddiyyəti hadisələri romanda təqdim və cənili zamanda tənqid olunur.

Bu məqama diqqət çəkən AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu yazar: “Vətən mühəribəsi ədəbiyyatımıza qəhrəmanlar gətirir. Azad Qaradərəli hələ 2012-ci ildə yazdı “Kuma-Manç çökəkliyi” romanını I Qarabağ savaşına kökləmişdən, yazıçının öz etirafıdır ki, qəhrəmanı bu yükü üzərinə götürə bilmir və hətta antipoduna çevrilirdi. II Qarabağ mühəribəsində Azad Qaradərəli qəhrəmanını tapdı, az bir zamanda Vətən mühəribəsində əfsanəvi ad qazanmış Cəbrayıl Dövlətzadənin həyatı və hünarlarından söz açan bədii-sənədlə “Cəbrayıl əfsanəsi” romanını qələmə aldı. Roman həm də Qarabağ mühəribəsi və mübarizəsinin yüz illik tarixi köklərinə işiq salmaqla önemlidir” [6].

Nəticə / Conclusion

Romanlarında I Qarabağ mühəribəsinin fəlakətlərini qabartmaqla, qara faciələri əks etdirməklə, Azad Qaradərəli oxucularda yalnız mühəribəyə nifrat oystarmaqla kifayətlənmir. Bir nəslin yaddaşından silməyə çalışdığı ağrı-acılar yaddaşlılıq deyil, əksinə, milli yaddaşı daha da möhkəmləndirir. Təsadüfi deyil ki, 2016-ci ilin Aprel döyişlərində və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin əmri ilə 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanıb, 10 noyabrında qələbə ilə başa çatan Vətən mühəribəsində düşməndə qisasını alıb, Azərbaycan torpaqlarını azad edən Azərbaycan öğrencileri ilk növbədə məhz həmin nəslin “mühəribə uşaqları” idi. Azad Qaradərəlinin “müqəddəs mühəribə” söylədiyi hadisənin vaxtı çatmışdır.

44 günlük II Qarabağ mühəribəsi gedisində əsgər silahları ilə yanaşı, şair sözü, yaziçi qələmləri də susmadı, müqəddəs Vətən mühəribəsinə töhfələrini verdi. Bu zaman Azad Qaradərəli mühəribə şəhidlərinin hayatı və qəhrəmanlığından söz açan “Vətən mühəribəsi hekayələri”ni yazmış, həmin hekayələr “Sevgilim Vətən” adlı kitabda (Bakı, 2021) toplanmışdır.

Mühəribədən dərhal sonra yazdıığı “Cəbrayıl əfsanəsi” romanını Azad Qaradərəli şəhid əsgər Cəbrayıl Dövlətzadənin qəhrəmanlığına həsr etmiş, əsərdə bir əsr əvvəl baş vermiş tarixi epizodlara da geniş yer vermişdir, Vətən uğrunda mübarizə və mühəribənin bir əsrlik salnaməsini ümumilaşdırırmışa nail olmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Azad Qaradərəli. Renessans həsrəti. İkinci kitab. Bakı: Alatoran, 2018.
2. Azad Qaradərəli. Burda yer firlanmır (hekayələr və roman). Bakı: Qanun, 2011.
3. Azad Qaradərəli. Morq çıçəkləri. Mücrü, 2020.
4. Azad Qaradərəli. Kuma Manç çökəkliyi. Bakı: Xan, 2016.
5. Maral Yaqubova. Nəşr: nəzəriyyə və yaradıcılıq texnologiyaları // Ədəbi proses-2018. Bakı: Hədəf, 2019.
6. Tehran Əlişanoğlu. Qalibiyyət zamanı: çağdaş ədəbiyyatda diskursun dəyişməsi. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 oktyabr 2021-ci il.

Скорбь войны в романах Азада Гарадерели**Гюнель Аскерова**

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: lisey.thtft@mail.ru

Резюме. Азад Гарадерели известен в современной азербайджанской прозе как один из мастеров социально-психологического романа. Тема Карабахской войны проходит лейтмотивом в творчестве писателя. Автор статьи исследует все тяжести Первой Карабахской войны, подробно описанные Азадом Гарадерели в его романах «В месте затмения солнца», «Упадок Кума Манич», «Городок», «Цветы из морга» и даёт им объяснение.

Азад Гарадерели описывает трагедию Карабахской войны с точки зрения вызванной ею социальных и психологических потрясений и скорби в обществе, стремясь к художественному осмысливанию темы в контексте реальности. В романе «Легенда о Джабраиле» воплощён исторический герой азербайджанского солдата победоносной азербайджанской армии во II Карабахской войне, азербайджанский народ, одержавший победу, отвага и храбрость азербайджанцев.

Ключевые слова: Первая Карабахская война, скорбь войны, социально-психологический роман, магические элементы, исторический контекст, Отечественная война